

N:o 24.

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

ÅTTONDE BANDET.

3:e häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
MONTELIUS, OSCAR, Finnas i Sverige minnen från en kopparålder? Med 19 fig.	203.
HILDEBRAND, HANS, Rundkyrkorna i Sverige. Med 18 fig.	239.
SALIN, BERNHARD, Några krucifix och kors i Statens Hi- storiska Museum. Med 13 fig.	277.
VIGSTRÖM, EVA, Dödsriket och folkfantasi.	313.

Rundkyrkorna i Sverige.

Af

Hans Hildebrand.

Den vanliga formen för våra kyrkor är långsträckt. Om vi se bort från den myckenhet af egendomliga kyrkor, som blifvit uppförda under nyare och nyaste tid, och hålla oss uteslutande till dem, som kommit till under medeltiden, hafva vi att urskilja tre grupper. Den ena gruppens kyrkor visa i grundplanen helt enkelt en rektangel; skilnaden mellan kor och långhus, mellan presterskapets och menighetens rum, är åtminstone icke utvändigt angifven. Dessa kyrkor höra icke till de äldre inom den angifna perioden. Den andra gruppens kyrkor bestå af en rektangel, menighetens långhus, och en annan rektangel eller ock en kvadrat, koret. Koret är då i regeln smalare, lägre och kortare än långhuset. Den tredje gruppens kyrkor skilja sig från den andras derigenom att vid korets östra ända är fogadt ett halfrunt utsprång, den s. k. apsis. I alla dessa kyrkor är sträckningen i längd rådande.

Det finnes en fjerde del af kyrkan utöfver långhus, kor och apsis, hvilken icke är lika nödvändig, jag menar tornet, som i regeln, när det förekommer, fått sin plats längst i vester. Tornets grundplan är oftast kvadratisk, mindre ofta rektangulär, i hvilket fall tornet har samma bredd som långhuset, någon gång är tornets grundplan rund. Det finnes ett torn i Sverige, som är åttkantigt; det tillhör Lärbro kyrka på Gotland.

Men midt bland dessa många långsträckta kyrkor förekomma i Sverige, liksom i andra land, kyrkor, som hafva långhuset ersatt af ett rundhus — i ett fall, Helgeandskyrkan i Visby (således äfven detta fall från Gotland) har långhuset ersatts af en åttkant.

Den afvikande byggnadsformen har naturligtvis väckt mycken uppmärksamhet, den har med nödvändighet framkallat hvarjehanda

försök till förklaring. Som en afvikelse förelåg från det vanliga, hvilket är vanligt icke blott i vår tid, utan var vanligt i hela den nyare tiden och äfven under medeltiden, låg det mycket nära till hands att skjuta rundkyrkorna tillbaka långt bortom den tid, då det vanliga förekom, till den första kristna tiden, ja ända till den hedna tiden: rundkyrkan måste hafva varit ett hedniskt tempel, som till sist användes för kristen gudstjenst. Denna hänvisning till hedendomen har blifvit gjord icke blott i vårt land, utan ock i söder om Östersjön.

Först senare vill jag framhålla min uppfattning af de skäl, som framkallade rundkyrkan. Här vill jag endast mot talet om det hedna ursprunget framhålla, att det finnes ingen enda omständighet, som visar, att man under vår hedna tid kände konsten att bereda murbruk, att tvärtom allt talar för det antagandet, att murbrukets användning ej hos oss förekom före införandet af kristendomen. Den nya trons förkunnare voro vana vid en längre försigkommen byggnadskonst än den tidens svenskar kände. De ökade fredliga förbindelser, som Sveriges införlifvande med den kristna världen framkallade, underlättade upptagandet af utlandets byggnadsätt. Den hedniska arkitekturen hos oss var, liksom i de andra nordiska landen, en arkitektur i trä.¹

Öfverskriften till denna uppsats utesluter, strängt taget, Visby Helgeandskyrka med dess åttkant i stället för långhus, men som — hvilket jag framdeles får tillfälle att visa — åttkantskyrkorna stå i närmaste sammanhang med rundkyrkorna, torde det vara skäl att här nämna några ord om denna kyrka. Hon har så utpräglade detaljer — hvilket i allmänhet rundkyrkorna icke hafva — att det kan, för utrönande af deras tillkomst, här vara ganska viktigt att se, hvilken tidsbestämmelse granskningen af Helgeandskyrkan kan föranleda.

Helgeandskyrkan har ett rektangulärt kor, inom hvars raka yttervägg åt öster finnes anordnad en apsis. Om apsis, utvärtes synlig, tillhör vår tidigaste kristna konst — liksom det öfriga Europas —, om apsis till sist försvann och då korets östervägg blef

¹ Det har blifvit i senare tid sagdt, att tornet i Bergunda kyrka i Småland skulle vara muradt, verkligen med användning af murbruk uppfördt, under heden tid. Jag har dessvärre aldrig fått tillfälle att se Bergunda kyrka, men — hur litet doktrinär jag vill och äfven anser mig vara, vågar jag säga, att påståendet om det murade tornets hedna ursprung är oriktigt.

rät, då bör väl den mellanform, som visar inom den utsides räta korväggen en absis, vara en mellanform, hvilken bör tillhöra öfvergångstiden från den tid, då utvändig absis byggdes, till den, då korets östra vägg var både ut- och invändig rätlinig. Två andra gotländska kyrkor hafva en sådan inre absis, men jag vill här icke inlåta mig på dem, liksom ej heller på den omständigheten, att en gotländsk kyrka, Atlingbo, har en absis med spetsbågig plan: i den naturliga historiska utvecklingen finnes så mycket, som ej fogar sig efter de senare forskarnes teoretiska regler. Härmed må vara huru som helst — den ursprungliga anordningen af koret i Visby Helgeandskyrka gäller icke det nuvarande koret, ty detta har undergått förändringar. Å korets södra mur finnas vid sidorna af det nuvarande fönstret spår af tvenne lägre fönster, som blifvit delvis igenmurade. De höra till den ursprungliga korbyggnaden, denna har en gång gjorts högre. Då kommer helt naturligt fram den frågan: är det det ursprungliga koret eller det förhöjda koret, som bestämmer åttkantens tid? Frågan är svår att besvara, men den blir ytterligare försvårad genom en särskild omständighet: med afseende på sjelfva åttkanten måste vi vara försigtiga, alldenstund vittnesbörd finnes derom, att denna icke tillkommit i ett tag. Å de två sidoytorna närmast till koret finnes en skarf, utmärkt genom en uppstående rad af huggna stenar: det är ett ursprungligt hörn. Huru det skall kunna förklaras, är något som jag ej ens har en gissning om. Sockeln under muren mellan korhörnet och detta f. d. hörn är olik sockeln till den öfriga åttkanten. Här finnas således i åttkanten delar från olika tider, liksom det ej lider något tvifvel, att ju åttkantens två våningar äro något skilda i tiden. Det ursprungliga låga koret har ej passat samman med den öfre våningen.

Den nedre våningens portar och fönster äro rundbågiga. Den norra porten, minskad till höjden genom gatans påfyllning, är liten och saknar karaktär, sedan alla de dekorativa elementen blifvit bortbrutna. Den södra portalen är vid och hög, de två fönstren åt sydost och nordost äro höga och breda. Dessa drag hänvisa byggnaden till den romanska periodens sista skede, till 1200-talets början. Möjlighet finnes visserligen, att såväl portal som fönster icke tillhöra den ursprungliga byggnaden, utan blifvit i denna insatta. Det återstår för oss då endast att hålla oss till de vittnesbörd, som det ursprungliga koret kan aflägga, och detta hör uppenbarligen icke till den romanska tidens första skede. Till 1100-talets

senare del torde vi böra hänvisa detta kor jämte det tillhörande, för menigheten afsedda vestra partiet.

I sammanhang med Helgeandskyrkan måste vi betrakta det åttsidiga tornet till Lärbro kyrka. För denna kyrka finnes som vigningsår uppgifvet 1211, och detta årtal synes kunna gälla som tillkomstår för koret. Tornet med dess uppstigande gafvar är afgjort senare; detta gifver ett nytt intyg derom, att den åttkantiga grundplanen icke tillhör den äldsta kristna byggnadstiden i vårt land.

Liksom hvar sida i Lärbrotornet skjuter upp i en gafvel, så har ock hvar sida i Helgeandskyrkans vestra del skjutit upp i en gafvel. En senare tid har fyllt gafvarnes fönster, tagit ned spetsarne och med murning fyllt vinklarna mellan dessa gafvar. Det hela blef således upptill rätlinigt begränsadt, men lyckligtvis vittna ännu springor om den tidigare anordningen.

Man kan karaktärisera förhållandet mellan Lärbrotornet och Helgeandskyrkans åttkant så, att i den senare hafva tornet och långhuset smält samman till en byggnad. Helgeandshusets åttkant är hög, men detta drag fick den ej förr än den andra våningen hade blifvit uppförd. Som Lärbrotornet i många delar förräder ett senare tycke än Helgeandskyrkan, har väl den man, som konstruerade tornet, mottagit intryck från den tidigare kyrkan i landets hufvudstad.

Det är i Skåne, som vi finna en och annan kyrka försedd med rundt torn. Man skulle ju ock kunna säga, att i rundkyrkan ett rundt torn smält samman med långhuset. Men alla rundkyrkorna äro icke så höga, att vi kunna i den runda delen finna något tornliknande.

Rundkyrkor (under detta namn innefattar jag äfven, för att undvika långsläpighet i uttrycket, de flerkantiga kyrkorna) förekomma ganska tidigt inom den kristna byggnadskonsten jämte de långsträckt kyrkorna. Olikheten i grundform är så stor, att man måste för hvardera riktningen söka en egen upprinnelse, och denna kan icke gerna finnas annorstädes än i den förkristna tiden, af hvilken ju de första kristna med afseende på kyrkornas anläggning och på konsten i öfrigt lånade ganska mycket. Med afseende på den kristna kyrkans kraf, att församlingen skulle taga del i den gudstjänst, som firades vid altaret, var utan all fråga den långsträckt kyrkan mera passande än den runda. Om det oaktadt den runda grundformen upptogs, ligger deri onekligen ett mycket stort bevis

för det förhållandet, att man var ganska mycket beroende af den antika konsten.

De äldsta exemplen på rundkyrkor¹ äro de båda grafkyrkor, som uppfördes invid Rom för Konstantin den stores mor och döttrar, numera kallade Torre Pignattare och S. Costanza. Den bekante S. Vitale helgade kyrkan i Ravenna är en åttkant, omsluten af en yttre parallellt löpande åttkantig mur. Den numera s. k. Omars moské i Jerusalem, ursprungligen en kristen kyrka, består af ett rundhus omslutet af en åttkant. Samma anordning spåras i den heliga grafvens kyrka i Jerusalem. Tempelherrarne förde i sitt sigill hvad de kallade *templum domini*, hvilket intet annat var än Omars moské, uppförd under en tidig byzantinsk tid, och de läto i Vesterlandet uppföra kapell af samma grundform. Men äfven den heliga grafvens kyrka blef i Vesterlandet efterbildad. En kyrka San Sepolero (den heliga grafven) byggdes i Bologna af den hel. Petronius, som vid sin återkomst från en pilgrimsfärd till det heliga landet år 430 valdes till biskop i den nämnda staden. I denna kyrka finnes ett monument med tvänne sarkofager, den ena föreställer Christi graf, den andra innehåller S. Petronii lik. Erkeengeln Mikaels kyrka i Fulda byggdes med den heliga grafven till förebild efter en teckning, som den fräjdade Rhabanus Maurus år 820 hemförde från sin vallfärd till Jerusalem. En inskrift i denna kyrka säger, att Christi heliga graf är ett skydd för våra grafvar.

Rundkyrkorna söder om Östersjön äro dels grafkyrkor, dels dopkyrkor, dels kapell eller bönehus (*oratoria*), dels vanliga kyrkor. I denna senare egenskap äro de dock mera sällsynta.² Att åt grafkyrkor gifva samma form, som den heliga grafvens kyrka hade, måste ju hafva legat nära till hands, i synnerhet som man ansåg en särskild helgd öfver grafvarna utstråla från Christi graf. Dessa grafkapell, ytterst vanliga i synnerhet i Böhmen, äro oftast helt små, de kunna kallas för benhus och hafva kallats *carnaria*, ehuru de icke omsluta de hädangångnes kött, utan endast deras ben.

¹ Jfr F. W. Ungers uppsats om *Die christliche Rund- und Octogonbauten* i *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, häftet XLI (1866).

² Jfr Heider, *Über der Bestimmung der romanischen Rundbauten* i *Mittheilungen der k. k. Centralcommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, band 1 (1856).

Som dopet beredde inträde i den kristna menigheten, fick dopet i äldsta tid icke förrättas i kyrkan, som tillhörde de kristna, utan måste försiggå utom denna. För dopet erfordrades en vattenreservoir, det var ju i den äldsta tiden ej fråga om en lindrig öfverösning af vatten, utan om ett nedsänkande i vattnet. Öfver denna reservoir byggdes ett tak, den omslöts med murar, och sålunda uppstodo dopkyrkorna, baptisterierna. Deras form var ofta rund eller åttkantig. Detta kan hafva berott på den form man af gammalt gaf bassänger, men det är dock möjligt, att till skapandet af denna form bidragit formen af den heliga grafvens kyrka. I en dopkyrka i Milano fanns fordom en inskrift, som säger, att åttkanten var för en sådan kyrka passande, emedan dopet gaf salighet från Honom, som låg i grafven och stod upp och kallar de döda ut ur grafvens natt. För denna uppfattning ligger tydligen till grund aposteln Paulus' yttrande i brevet till den romerska församlingen: »Vi äro ju begrafna med Honom genom dopet i döden, att såsom Christus är uppväckt från de döda, genom Fadrens herrlighet, så skola ock vi vandra i ett nytt lefverne.» Tanken på grafkyrkan i det heliga landet kan ju alltid hafva inverkat på den form man i Vesterlandet gaf åt bönkapell och sockenkyrkor, ehuru väl denna tanke ingalunda behöfver med afseende på de senare vara den enda bestämmande.

Om sålunda under en tidig kristen period runda och åttkantiga kyrkor uppfördes, måste vi, då, hvarom redan är påmindt, de första kristna i allmänhet lånade sina former för konsten från antiken, ställa det spörsmålet: hvar finnas i antiken förebilderna för rundkyrkorna och åttkanterna eller oktogonerna? Vi hafva då att tänka på de rundtempel, som uppfördes under den romerska tiden. Som exempel må i främsta rummet nämnas Pantheon i Rom, som till sist blef en kristen kyrka. Runda voro äfven ej sällan Romarnes grafbyggnader, t. ex. Cæcilia Metellas graf och kejsar Hadriani storartade graf, under medeltiden kallad engelsborgen. De två äldsta rundkyrkorna i Rom, förut nämnda, voro grafkyrkor. Bassängen, i hvilken dopet förrättades, har helt visst ock fått sin form efter bassänger för bad, som Romarne använde. I Pompeji ses ännu en sådan badanstalt i form af en kupolbyggnad. Redan under antikens tid kallades en sådan bassäng baptisterium. Åttkanten är deremot inom antiken sällsynt, men åttkanten behöfver icke vara annat än en rätlinig omskrifning af cirkeln. Den tidigaste åttkantiga kyrkan uppförde Konstantin den store i Antiochia.

Jag har redan omtalat, att man norr om Alperna, i Tyskland liksom i Sverige, velat anse rundkyrkorna vara hedniska tempel, omdanade för kristen gudstjenst. Jag har likaledes antydtt orimligheten af detta antagande åtminstone för vårt land, då våra hedna förfäder voro obekanta med murbruket. Man har äfven sagt, att våra rundkyrkor voro dopkyrkor, och man har dervid särskildt fäst sig vid en rundkyrka i Vestergötland, i Skörstorps församling. Med den lätthet, med hvilken man fördom behandlade etymologiska förhållanden, fann man Skörstorp vara liktydigt med Skirstorp, och *skira* i det fornnordiska språket betydde döpa. Men vid uppställandet af denna förklaring fäste man sig icke alls vid namnets historia, d. v. s. vid den form namnet förut hade, icke heller vid den omständigheten, att efter *Skörs-* förekommer ett *torp*. I den äldsta tiden var rättigheten att döpa förbehållen biskopen, och utanför hans kyrka uppfördes derföre ett baptisterium eller en dopkyrka. Senare gafs doprätt äfven åt andra kyrkor, till sist fick dopet för rättas i hvarje sockenkyrka. Men en särskild dopkyrka kan icke förekomma annat än invid en annan större kyrka, i hvilken den allmänna gudstjensten firades. Derföre är förklaringen af Skörstorps kyrka som en dopkyrka orimlig. Dertill kommer för öfrigt den etymologiska betänkligheten. Om i Skörstorp den första stafvelsen skulle betyda döpa, då måste äfven den andra stafvelsen hafva i detta sammanhang någon betydelse, och då skulle Skörstorp betyda ett *torp* eller en gård, der man fick förrätta dop, men en sådan rätt kunde aldrig gifvas åt en enskild bostad.

* * *

Jag skall nu omtala de rundkyrkor, som finnas och, mig veterligen, funnits i Sverige. För hvar kyrka vill jag redogöra för dess karaktäristiska drag, med urskiljande af det ursprungliga och det sedermera tillkomna. För hvar kyrka vill jag, så vidt sådant kan ske, bestämma hennes ålder. Slutligen vill jag ur alla dessa detaljbeskrifningar draga fram hufvudresultaten, för att få klarhet rörande rundkyrkornas orsak och rörande deras förhållande till våra öfriga kyrkobyggnader från *den äldre medeltiden*.

Jag börjar denna redogörelse med ett område, som väl icke räknas som svenskt, men som dock måste anses vara i grunden

skånskt och därför stå Sverige mycket nära — jag menar ön BORNHOLM. Det finnes en särskild anledning att först omtala rundkyrkorna på denna ö: de lemna oss vida fullständigare begrepp om den ursprungliga anordningen än de svenska kyrkorna af samma slag. På Bornholm finnas fyra rundkyrkor.¹

Ny kyrka, vigd till Alla helgon, i nordost från Rønne. Kyrkan (fig. 1) består af ett rundhus, 16,6 m. i tvärmått, ett rektangulärt kor med tunnhalv samt apsis med halft kupolhvalf. Midt i rundhuset förekommer en rund pelare, nära 3 m. tjock, med hög skråkant nedtill och låg skråkant upptill; rummet mellan yttermuren och midt-

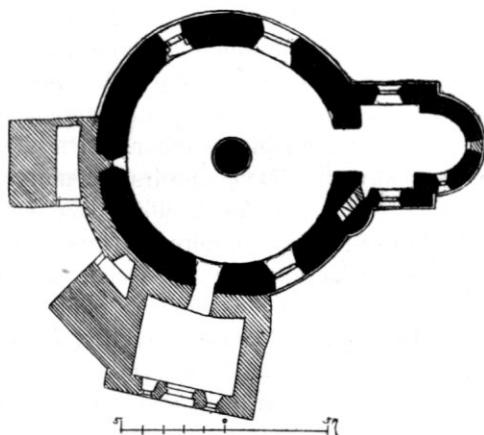

Fig. 1.

pelaren är täckt af ett kretsformigt tunnhalv, hvars hjessa ligger lägre än korhvalfvets. Rummets eller gångens bredd är 3,8 m., dess höjd endast 3,3 m., hvadan det hela gifver ett tungt intryck. Från korets nordvestra hörn leder en trappa upp genom den norra muren till rundhusets öfre våning, äfven den med en midtpelare. Trappan

¹ Om de bornholmska rundkyrkorna jfr Friis, *Om Bornholms runde Kirker* (i *Kirkehistoriske Samlinger* 2, 1853—1856); Wiborg, *Om de bornholmske Kirker, især de runde* (dersammastädes); Brunius, *Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857*; Holm, *Bornholms äldgamle Kirkebygninger* (1878); Löffler, *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidlige Middelalder* (1883).

fortsätter i muren till dennas öfre kant — här har således antingen funnits en tredje våning, som blifvit nedbruten, eller ock har man ämnat uppföra en sådan. Bottenvåningen har haft två portar, öfre våningen har genomgång till korvinden, ljusöppningar samt utåt sluttande hål genom muren. Fönstren äro i nyare tid upptagna eller ändrade, utom det mellersta af de tre små rundbågiga fönstren i apsis. Allt gammalt har en utpräglad romansk karaktär.¹ Ett vapenhus vid rundhusets södra sida är senare. På rundhusets nordöstra sida finnes en förtjockning af den undre våningens mur, hvars ålder jag icke kan bedömma.

S:t Olofs kyrka (Olsker) nära Bornholms norra spets. Kyrkan består af ett rundhus, vid pass 10,6 m. i tvärmått, ett kor, som ej fullt utgör en qvadrat, med tunnhvalf, samt en apsis med halft kupolhvalf och tre små rundbågiga fönster. Rundhuset, som är ovanligt högt i förhållande till grundytan, har en rund midtpelare af 1,5 m. tjocklek, rummet mellan denna och ytterväggen är täckt af ett kretsformigt tunnhvalf. Från korets sydvestra hörn leder en trappa upp till den andra våningen, äfven den med midtpelare, 2,5 m. tjock, och kretsformigt tunnhvalf samt öppning till korvinden. Trappan leder upp i en tredje våning med tjockare midtpelare och i senare tid något förhöjd mur. De två portarne till rundhuset, i norr och söder, äro enkla och rundbågiga, fönstren äro vidgade, rundhusets sockel består af en skråkant, korets af en skråkant öfver bred rundstaf och plint, på undre våningens rundpelare finnas bas och list, båda i flere led, den halfcirkelformiga triumfbågen har två skråkantlister. Från andra våningens golf gå genom muren snedt utåt smala rännor. I den tredje våningen finnas nio öppningar, innanför hvilka golfvet är sänkt, så att en människa kan stå der i hukad ställning. Senare tillbyggnader äro ett vapenhus i söder, en betydande murförstärkning i söder och sydvest samt två väldiga sträfpelare. Den ursprungliga kyrkan tillhör den romanska tiden, men en temligen sen del af denna. Två omständigheter, sockelns olika form i kor och rundhus samt missförhållandet i höjd mellan kor och långhus, äfven om vi frånräkna rundhusets

¹ Som byggnadsår har uppgifvits 1287, men så sent kan denna kyrka svårligen hafva kommit till stånd. Kyrkan finnes afbildad i *Bornholms äldgamle Kirkebygninger* pl. 3 och 4; Mandelgren, *Atlas till Sveriges odlingshistoria* sekt. XI pl. XV.

senare tillkomna förhöjning, gör det icke omöjligt att tänka på tvänne något skilda byggnadstider.¹

S:t Nicolai kyrka (Nylarsker), sydost från Rønne. Kyrkan (fig. 2) består af ett rundhus, 10,8 m. i tvärmått, ett ovalt kor, hvars hvalf har en platt kupolform, och en liten långsträckt apsis med kupolhvalf. Rundhuset har en rund midtpelare, 2,1 m. tjock, samt ett kretsformigt tunnhvalf. Från korets sydvestra hörn leder en trappa upp till rundhusets andra våning, som ej står i förbindelse med korvinden. Denna andra våning, vida lägre än den undre, har en rund midtpelare och ett kretsformigt tunnhvalf. Murtrappan leder sedan upp till en tredje våning, ännu lägre, som har en mycket tjock rundpelare i midten samt en dubbel yttermur; afståndet mellan

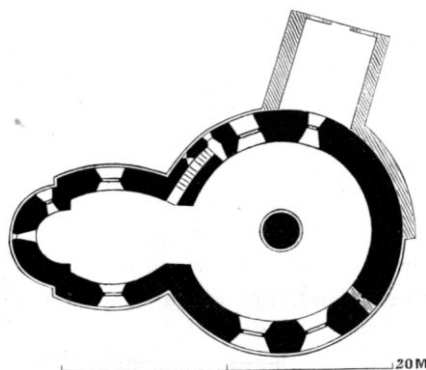

Fig. 2.

de två murarne har en bredd af 1,2 m. En dörr och rundbågiga ljusöppningar sätta det inre rummet i förbindelse med denna yttre gång. Sockeln inom kyrkans alla delar är skråkantig. Midtpelaren i rundhusets nedersta våning har en hög skråkant som bas samt en list bestående af en skråkant, under hvilken löper en rad af rundbågar. Andra våningens midtpelare har en skarpkantig bas och helt nära denna en låg skarpkantig list. Den tredje våningens yttre mur utgör nu ett sammanhängande helt, men har fordom bestått af tinnar med mellanliggande insänkningar, hvilka i senare tid blifvit slarfvigt fyllda med murbruk. Det ursprungliga ytter-

¹ Kyrkan finnes afbildad i *Bornholms äldgamle Kirkebygninger* pl. 13, 14 och 36; Mandelgren, *Atlas till Sveriges odlingshistoria* sekt. XI pl. XV.

taket torde hafva hvilat på den inre muren. Gången mellan denna och den yttre med tinnar försedda muren har antagligen varit utan tak. Rundhuset har haft två ingångar, i norr och söder, åt söder finnes ett senare vapenhus. I sydvest har rundhusets mur fått en förstärkning.

Proportionerna mellan kyrkans olika delar äro goda. Intet skäl finnes att antaga dessa delar vara tillkomna på olika tider.

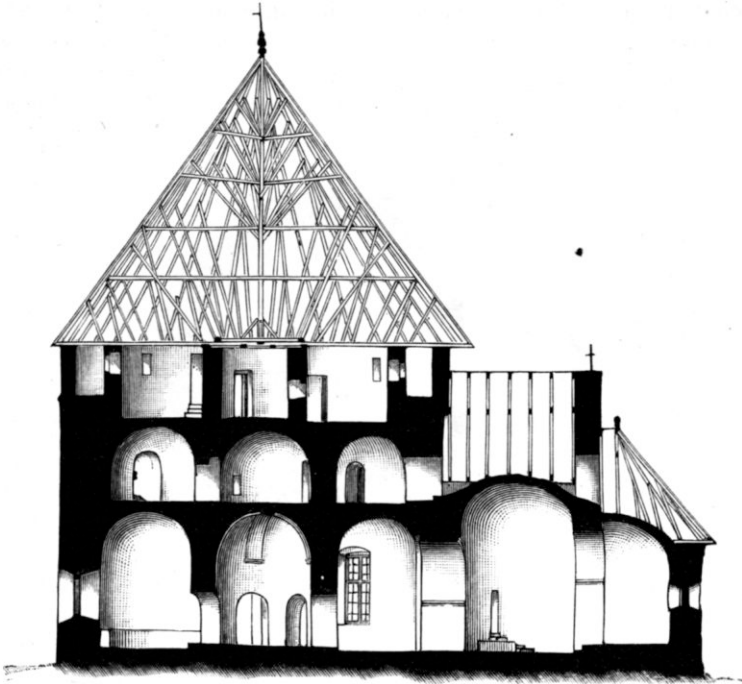

Fig. 3.

Rundhusets södra port har en rundbågig afslutning. De ursprungliga ljusöppningarna äro dels rundbågiga, dels rakslutna. Gränsen mellan den andra och den tredje våningen angifves utvändigt af en utskjutande stenkant.

Äfven denna byggnad torde således böra hänföras till den romanska tiden. Det finnes intet drag, som hänvisar till den romanska tidens begynnelseperiod. Enligt välvilligt meddelande af

hr P. Hauberg, inspektör vid danska k. Myntkabinettet, har man i kyrkans »bundfylde» hittat ett mynt af den typ, som i Rasmus' och Devegges ofullbordade danska myntverk finnes återgifven tab. XXIII, 1, 2, I, och som nu anses tillhöra midten af k. Valdemar Seiers regering, vid pass åren 1220—1230. Har myntet kommit till den plats, der det hittats, när kyrkan byggdes, eller senare? Jag kan icke lösa detta spörsmål. Att döma efter byggnadskonstens utveckling i Sverige, är kyrkan snarare att hänföra till slutet af 1100-talet än till det följande seklets tredje årtionde.¹

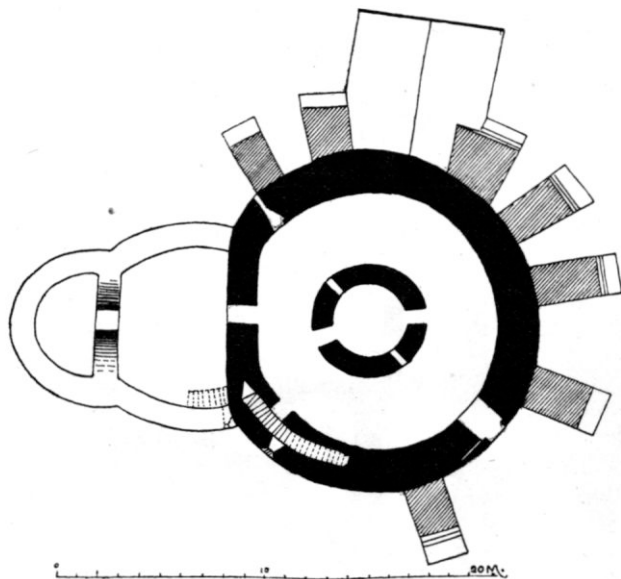

Fig. 4.

S:t Laurentii östra kyrka (Öster Larsker) nära öns nordöstra kust. Kyrkan (fig. 3—6) består af ett rundhus, 13 m. i tvärmått, ett elliptiskt kor, liknande det i Nylarsker, äfven hvad hvalfvet beträffar, samt en apsis med framspringande triumfbåge. I apsis hafva funnits tre små rundbågiga fönster. I rundhusets undre våning intages midten icke af en rund pelare, utan af en murad cylinder, 5,8 m. i tvär-

¹ Kyrkan finnes afbildad i *Bornholms äldgamle Kirkebygninger* pl. 5, 6 och 36, Mandelgren, *Atlas till Sveriges odlingshistoria* sekt. XI pl. XV.

mått, hvars inre står i förbindelse med den kringlöpande omgifningen medels sex rundbågiga öppningar, hvilka förut voro smalare än

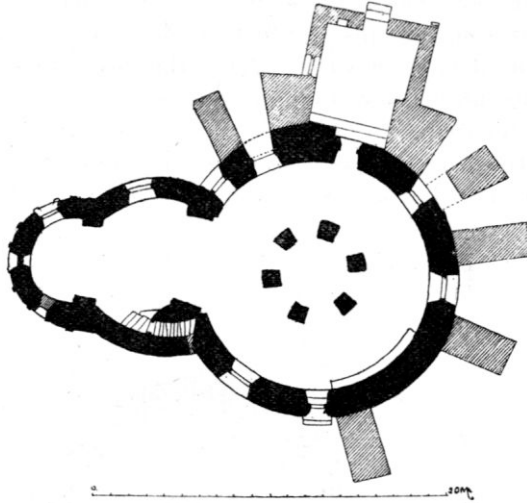

Fig. 5.

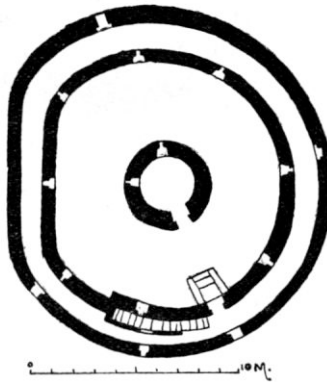

Fig. 6.

de nu äro. Öfver detta cylindriska rum är slaget ett kupolhvalf, hvars hjessa står i jämnhöjd med hjessan af det utanför liggande kretsformade tunnhalvvet. Dessas hjessor ligga mycket lägre än

korhvalfvets hjessa. Trappan börjar i korets sydvestra hörn, hvarest för densamma en utbyggnad blifvit gjord. Rundhusets andra våning har likaledes i midten en cylinder, genombruten af fyra rundbågiga öppningar. Detta cylindriska midtrum täckes af ett kupolhvalf, det omslutande partiet af ett kretsformigt tunnhalv. En dörr leder från denna våning till korvinden. Trappan leder vidare upp till en tredje våning, hvars midtparti utgöres af ett cylindriskt rum med en ingång och två fönstergluggar. Något öfver golfvet delar sig yttermuren i två tunnare murar, som omsluta en smal gång af endast 1 m. bredd. Små högt sittande gluggar sätta denna gång i förbindelse dels med ytterverlden, dels med det kretsformiga rummet omkring cylindern. Denna tredje våning täckes af ett platt tak. Rundningen är fullständig endast i bottenvåningen, ty i de två öfre våningarne hvilar muren i öster på triumfbågen och blir derigenom rät. Ett vapenhus har blifvit tillbyggt, äfvensom sju grofva sträfpelare.

Denna kyrka har finare detaljer än de tre andra. Sockeln består af två skråkanter, den ena öfver den andra. Den norra portens halfrunda dörrfält är fylldt med reliefskulpturer: ett kors med blad i vinklarna inom en flätad krans, utanför denna bladverk. Det är det enda sirade dörrfält på hela ön. Apsis' utsida är prydd med en rundbågslist och lisener.¹

Äfven i »bundfyllden» till denna kyrka har man hittat ett borgarkrigsmynt, hvilket, enligt inspektör Hauberg, är att hänföra till den första delen af k. Valdemar Seiers regering, till vid pass 1210—1220. Äfven i detta fall vill jag ej uttala någon åsigt, huruvida myntet må anses bestämma tiden. Kyrkan är måhända något äldre.

Af de bornholmska kyrkorna äro de flesta — de som ligga i det inre af landet — gamla, låt vara de i allmänhet i tidernas lopp undergått hvarjehanda förändringar. Af dessa kyrkor äro tre försedda med apsis samt tydligen i det stora hela samtida med rundkyrkorna, endast en har i öster ett kor med rätlinig afslutning, men detta kor är nytt och har ersatt ett äldre antagligen med apsis. Utan att för ögonblicket ingå på något försök till närmare datering,

¹ Denna kyrka finnes afbildad i *Bornholms äldgamle Kirkebygninger* pl. 17—19, i Løfflers ofvan anförda arbete s. 166—167 samt i Mandelgrens *Atlas till Sveriges odlingshistoria* sekt. XI, pl. XV (ej fullt korrekt).

kunna vi således framhålla, att dessa gamla kyrkor på Bornholm, bland dem rundkyrkorna, tillhöra den romanska konstperioden.

Vi öfvergå nu till Sverige och finna der de första rundkyrkorna i

KALMAR LÄN

något i söder från staden Kalmar. De äro till antalet två.

Voxtorps kyrka. Denna kyrka (fig. 7—9) består af ett rundhus, ett kvadratisk kor med sakristia samt ett vapenhus. Rundhuset, 10,19 m. i tvärmått, är uppfördt af gråsten,¹ höjden är 8,31 m., tjockleken af muren 0,89 m. En port förekommer i söder, på den nordöstra och den sydöstra sidan förekommer ett fönster i den nedre delen

Fig. 7.

af rundhuset, båda äro utvidgade. Enligt framlidne prostén N. J. Löfgrens ritning af år 1823 har äfven i vester funnits ett fönster. För närvarande är rundhuset täckt med ett platt tak, som ligger 5,49 m. öfver golfvet. Tillträdet till vinden är besvärligt. I taket finnes ett fyrkantigt hål. Man måste ställa en stege på läktaren i vester och stödja den mot kanten af nyss nämnda hål. Utan risk syntes icke uppstigningen vara, men jag behöfde ej mot hvarandra våga risken och skyldigheten att göra en erforderlig undersökning,

¹ Så uppgifves af Löfgren. I mina anteckningar från ett besök i Voxtorps kyrka den 23 augusti 1890 finnes uppgiften »sandsten». Om den gäller hela rundkyrkan eller endast delar deraf, minnes jag ej nu.

ty hålet i taket var uppenbarligen allt för litet, för att jag skulle kunna komma igenom det. Om förhållandena på vinden kunde jag derföre icke uppteckna mera än att »öfverst i rundkyrkan finnes ett par små fyrkantiga gluggar». Prosten Löfgren säger: »Å vinden synes icke det minsta tecken att kyrkan haft stenhvalf, men väl märken efter flere igenmurade större öppningar på alla sidor, af hvilka öppningar tvänne äro i behåll, en på norra sidan gifver ljus åt vinden och en leder in på korhvalfvet.» Hans här (fig. 9) återgifna, uppenbarligen med stor omsorg utförda ritning visar öppningen till korvinden, den bevarade öppningen åt norr samt 2 igenmurade öppningar åt samma väderstreck. Han kallar öppningarna stora,

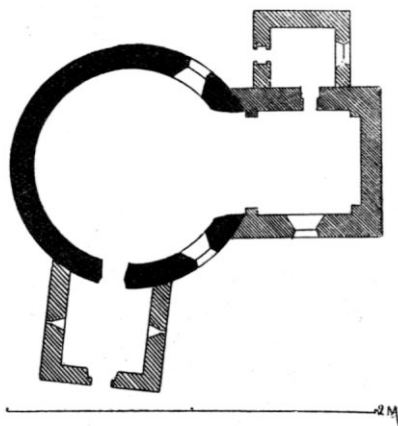

Fig. 8.

men stor är endast fönsternischen, sjelfva fönstret är litet.¹ Sedan Löfgren tecknade kyrkan, för 70 år sedan, synes ett annat af dessa öfre fönster hafva blifvit öppnadt. Ihrfors har i sin teckning af kyrkan från år 1891 två gluggar på den södra sidan.

Att kyrkan haft två våningar, är således uppenbart. Men hurudan var skilnaden mellan de två våningarna? Ett tunnt brädtak kan ej hafva varit tillfyllesgörande på den tid, då den öfre våningen hade en särskild bestämmelse. Enligt Löfgren finnes ofvan det nuvarande trätaket intet spår af något hvalf, men å andra sidan har

¹ Det östra fönstret har antagligen blifvit vidgadt för att tienstgöra som dörr till korvinden — jfr den följande framställningen.

han antecknat: »År 1667 föll hvalfvet ned i Voxtorps kyrka, till reparation m. m. erhöles kollekt i stiftet.» Alltså har här funnits ett hvalf, och ett hvalf, som föll ned vid midten af 1600-talet, kan icke gerna hafva varit annat än ett stenhvalf. Hurudant var detta beskaffadt? Har här funnits en rund midtpelare, som jemte yttermuren uppburit ett kretsformigt tunnvalf? Detta synes sannolikt, men visshet kan ej erhållas utan en undersökning, huruvida under kyrkans golf finnes grundval för en sådan pelare. Äfven om en sådan icke kan upptäckas, utgör detta emellertid icke något af-

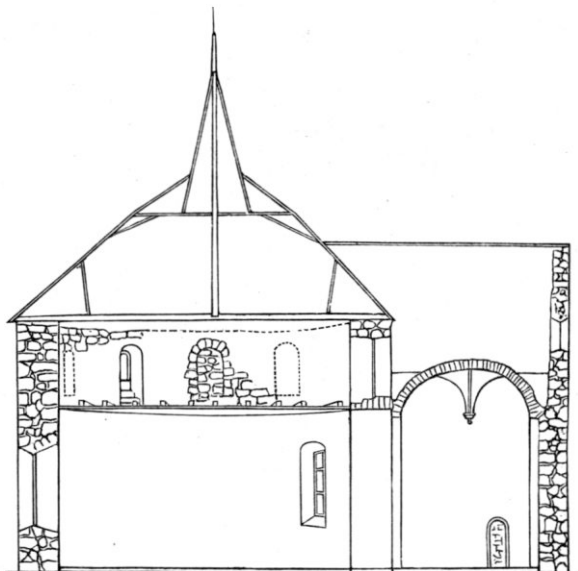

Fig. 9.

görande bevis, att en sådan pelare ej funnits, ty dels hade medeltidens byggmästare, eget nog, en hel annan uppfattning än nutidens rörande nödvändigheten af fasta grundvalar, dels kan pelarens grundval hafva blifvit borttagen för beredande af utrymme för grafvar.

Det fyrkantiga koret har ett af tegel uppfördt stjernhvalf med åtta fält och mycket framspringande bågsträngar. Hvalfvet's hjessa ligger mycket högre än rundhusets platta trätak och högre än golfvet i rundhusets öfre våning. Koret måste således hafva blifvit om-

byggdt eller åtminstone ökad på höjden, sedan rundhusets anordning hade blifvit fullbordad. Det förra alternativet är det sannolikare. Också säger Löfgren: »Koret tyckes senare varit tillbyggt». Det torde ej lida tvifvel, att det nuvarande koret ersatt ett ursprungligt rundt kor med apsis.¹

Sägnen i orten visste för 70 år sedan berätta, »att kyrkans äldsta del tillföre varit ett vaktorn, hvaraf namnet skall härleda sig,² men blifvit inredt till kyrka af en här i byn boende fru vid namn Lona, som af högmod eller andra orsaker icke kunnat gå i Halltorps moderkyrka jemte en sin like, som bott i Värnaby».

Voxtorps kyrka skall inom den närmaste tiden restaureras. Vi må hoppas, att restaurationsarbetet blir så mycket återställande som hänsynen till nu gällande praktiska förhållanden medgifver. Under restaurationsarbetet bör efterses, huruvida grundval finnes för den forna rundpelaren, huruvida denna kyrka, liksom de bornholmska, haft någon ingång på den norra sidan, huruvida i muren finnes den trappa, som den forna öfvervåningen med nödvändighet förutsätter, huruvida möjligen andra drag, som nu döljas af hvittrappningen, förekomma.

Någon taklist finnes hvarken i rundhuset eller koret.³

Hagby kyrka (fig. 10 och 11) består af ett rundhus och ett rundt kor. Rundhuset har ett tvärmått af 14,84 m., dess yttre höjd är 11,88 m. Korets cirkel har ett tvärmått af 7,87 m. Koret har i söder en dörr utåt och deröfver ett rundbågigt fönster, i norr en dörr till en sakristia, rundhuset har i söder en port, utanför hvilken förekommer ett senare vapenhus, samt fem fönster. Utvändigt finnas å den norra sidan tre sträfpelare, som gå ända upp till takkanten och

¹ Det nuvarande södra korfönstret är utvidgadt.

² Kyrkan kallas år 1391 Vaxthorp. Att detta namn icke innehåller någon antydning om ett ursprungligt vaktorn, behöfver väl knappast framhållas. Kyrkan har fått sitt namn efter gården, å hvars egor kyrkan blifvit uppförd.

³ Jfr N. J. Löfgren, *Calmar och dess stift på fasta landet, Samlingar började 1819 i författarens 22:dra lefnadsår* — handskrift i Antiquarisk-topografiska arkivet. Kyrkan finnes afbildad i Mandelgren, *Atlas till Sveriges odlingshistoria* sektion XI, pl. XVI. För den öfre våningen finnes här (fig. 6) angifven genomgången till korvinden, ett fönster i norr, ett fönster i söder samt fyra igenmurade fönster. Denna teckning står således i öfverensstämmelse med Löfgrens ritning. Mandelgrens restaurationsritning fig. 86 är förfelad.

helt visst äro sena. Invändigt finnes i norr och i söder en stråfpelare. Vid sidan af den norra stråfpelaren finnes dörren till en trappa, som inne i muren leder uppåt. Tätt under takkanten förekommer en rad af små rundbågiga ljusöppningar.

Vid ungefär halfva höjden af rundhuset finnes nu ett platt trätak. Öfver detta tak ses, enligt Löfgren, »märken vid sidorna efter ett stenhvalf, som fordom varit kyrkans inre tak». Som Hagby kyrka har större mått än Voxtorps, är det ännu nödigare att här antaga tillvaran af en ursprunglig rundpelare. Ett drag har Löfgren förbisett, nämligen det, som framgår af en teckning, hvilken ritläraren J. Silvén för min räkning för några år sedan utfört, att

Fig. 10.

den öfversta delen af muren, den, i hvilken de omtalade ljusöppningarna förekomma, är tunnare än den undre muren. Har här, liksom på två af de bornholmska kyrkorna, funnits en väktaregång med en nu borttagen mur inåt?

Enligt en af Löfgren antecknad uppgift skall Hagby kyrka fordom varit »ett habyle eller kummel, hvilket ej synes olik, då den lärde författaren till *Atlantica* visar T. II p. 96, att sådana fordomdags uppbyggdes vid rikets gränser eller kuster, i form af pyramider, med underbyggnad af sten samt derofvan höga resningar af trä». En annan af Löfgren anförd anteckning lyder: »Hageby kyrka är . . . rund med ganska tjocka murar, har varit hvälfd,

men hvalfvet har nederfallit. Somliga mena, att denna kyrka fordom varit en borg eller ett vårdtorn, för de många små gluggars skuld, som äro rundt omkring och öfverst på muren. Men jag håller före, att såväl denna som Voxtorps kyrka hafva fordom varit hedniska afgodatempel och offerhus, ty sådana små runda torn voro i hedniska tiden satta vid allmänna vägar, hvori bönderna offrade, både när de hade utsått och inbergat säden. K. Olof Skötkonung lät nedrifva många sådana, men Hagby och Voxtorp torde genom S:t Sigfrids förbön och bemedlande blifvit fredade och förvandlade i kristliga kyrkor. Häraf tror jag väl den meningen vara antagen af våra nyare historici och besynnerligen af hr kammarrådet A. Bo-

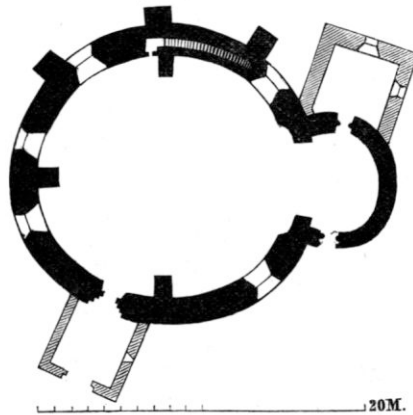

Fig. 11.

tin, min värdaste landsman, att Hageby kyrka är uppbyggd af S:t Sigfrid. Fördenskull att nu k. Olof befrämjat den kristna läran här i landet och häradet, har ock hans bild blifvit satt på flere ställen i kyrkorna och besynnerligen på altartaflorna. I Hagby kyrka är en historia målad på altartaflan om hans bedrifter, som mesta delen är utplånad. Men på ett ställe föreställes hans begrafning, hvarunder läses följande med munkstil skrifna under rättelse: *Hir vart k. Olaf begrave(n) va(n) de(n) biscop.»*

Altartaflan är nu försvunnen. Den k. Olof, som å den omtalas, är naturligtvis icke Olof Skötkonung, utan den norske Olof den helige.¹

¹ Om Hagby kyrka jfr Löfgrens förut citerade handskrift. Den finnes afbildad i Mandelgrens *Atlas*, sektion XI pl. XVI, hvarest fig. 3 visar,

ÖSTERGÖTLAND.

Vårdsbergs kyrka (fig. 12), vid pass 1 nymil öster om Linköping, består af ett rundhus, en åt öster på obekant tid tillbyggd korskyrka samt ett i vester åren 1753—1754 tillbyggt torn. Rundhuset täckes nu af ett illa medfaret kupigt brädtak. När jag besökte kyrkan den 15 februari innevarande år, visste kyrkvaktaren icke någon möjlighet att komma upp på rundhusets vind.

För att få ett begrepp om denna illa behandlade kyrkas forna utseende, få vi hålla oss till följande naiva uppgift från år 1760.¹ »Kyrkans vestra del, som i forna tider varit ett åttkantigt vårdtorn, med sina defensionshål öfvertill, har gifvit anledning, att hon blifvit kallad Vårdsberg. År 1753 skedde genom biskopens dr A. O.

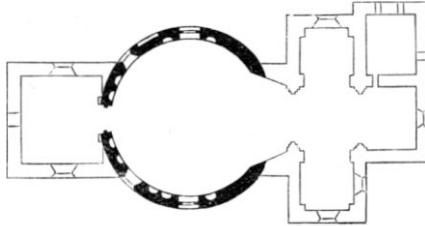

Fig. 12.

Rhyzelii berömliga tillstyrkande, omsorg och föranstaltande, att församlingen tog på sig, med obeskrifligt arbete, att nästan alldeles ombygga sin kyrkas vestra del, som fästning hade varit. Det åttkantiga stentornet, som deröfver stod öfverst på taket, blef i en hast nedkastadt. Det starka stenhvalfvat och de sex derunder satta ofantliga tjocka stenpelarna nederbrutna och utur kyrkan förda, muren

att rundhvalfvats öfre våning står i förbindelse med korvinden, men denna figur, med en rund midtpelare, är tydligen en konstruktion på fri hand, icke en afbildning af något, som Mandelgren sett. När Löfgren den 18 augusti 1821 aftecknade Hagby kyrka, fanns ej denna midtpelare. Som Mandelgren då ej var mycket mera än 8 år gammal, kan han ej hafva sett någon rundpelare, med dertill slutet hvalf och stengolf till en öfvervåning. Man måste derföre hysa misstro till teckningen i dess helhet.

¹ Broocman, *Beskrifning öfver the i Östergötland befintliga städer etc.* s. 232.

å alla sidor förbättrad, pelare och hvalfbågar åt kyrkan befastade, ett anseeligt brädhvalf förfärdigadt och stora fönster på båda sidor bekostade.»

Det är mig omöjligt att instämma i berömmet öfver biskop Rhyzelius för hans åtgärder i detta afseende: han har helt enkelt förstört ett ytterst dyrbart minnesmärke. Med begagnande af Broocmans uppgifter och af hvad ännu finnes kvar, skola vi nu söka bilda oss en föreställning om det ursprungliga utseendet.¹

Vårdsbergs kyrka har uppenbarligen liknat Österlarsker på Bornholm. De sex tjocka pelarne i kyrkan få väl anses betyda ett cylindriskt rum med sex bågöppningar skilda af sex pelare. Den omgifvande delen af rundhuset har väl haft ett kretsformigt tunnvalf. Eget är att på den runda underdelen skulle hafva funnits en åttkantig öfverdel. Denna kan icke hafva varit helt enkelt en tornspira, ty Broocman talar om det åttkantiga stentornet. Detta säges väl hafva stått öfverst på taket, men å andra sidan framhålls åttkanten som det egentliga vårdtornet med dess defensionshål, d. v. s. skjutgluggar öfvertill. Broocman hade kanske aldrig sett kyrkan före de år 1753 företagna förändringarna och kan då hafva missförstått de honom meddelade uppgifterna. S:t Nils' och S:t Lars' kyrkor på Bornholm, som hafva en väktaregång utanför den egentliga öfversta våningen, ifrån denna skild af en mur, torde haft det ursprungliga koniska taket med dess kant hvilande på denna skiljemur — väktaregången skulle således hafva varit obetäckt. Det är möjligt, att det s. k. åttkantiga tornet å Vårdsbergs kyrka varit en indragen öfvervåning, kring hvilken en taklös väktaregång lupit. Hvarföre den öfre våningen skulle hafva en annan grundform än den undre är ej så lätt att förstå. Om det ursprungliga korets utseende är intet bekant; det fick vika för den i öster tillbyggda korskyrkan.

Egendomligt för det inre af Vårdsbergs kyrka äro de i muren ned mot golfvet förekommande halfrunda nischerna. De äro temligen groft utförda. Bottnen är någorlunda slät. Den hvälfda afslutningen upptill går något längre in än sjelfva väggen. De äro mycket för små för att hafva omslutit altaren, de kunna hafva varit sittplatser. Men hvarför skulle man väl anordna sittplatser af sådan

¹ Mandelgrens teckningar, *Atlas* sekt. XI pl. XVI synas vara på fri hand konstruerade.

beskaffenhet? Det hade varit bra mycket enklare att — hvilket icke sällan förekommer — längs muren anbringa en sittbänk af sten. Det nya tornet skyler rundhusets viktigaste del. Söder och norr om tornet har rundhusets mur en insänkt yta mellan en framskjutande öfver- och underkant, båda vertikala och simpla. På den södra sidan närmast tornet förekomma mellan dessa kanter två halfkolonner, på den norra en halfkolonn och en pilaster. Har enahanda torftiga fördelning af ytan funnits på den öfriga delen af muren och sedan blifvit borttagen?

I kyrkans inventarieförteckning af den 4 november 1829, förvarad i antiqvarisk-topografiska arkivet, heter det, att kyrkan be-

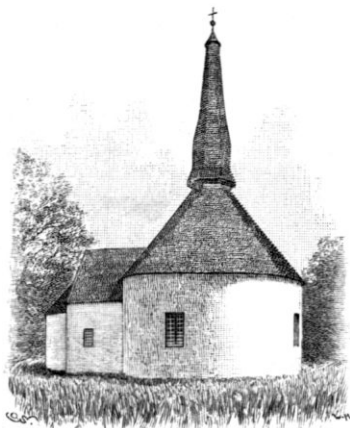

Fig. 13.

står af ett stort rundt stenhus med ett åttkantigt torn, utsiradt med kolonner och åtskilliga basreliefs, »framställande vapen eller hufvuden efter märkvärdiga personer och djur, af hvilka ännu några äro i behåll i södra randen, två mennisko- och ett kreaturshufvud, samt i den norra fyra människohufvuden uti de massiva telgstenarna¹ ut-huggna». Här omtalas äfven de små runda hålen i den ofantligt tjocka muren, »af hvilka ett ännu är bibehållet, ehuru nu, till förekommande af luftens inverkan i kyrkan genom dess öppning, igenmuradt». Mandelgren, som besökte kyrkan år 1846 såg å norra

¹ Telgsten betyder här kalksten.

sidan två af de defensionshål, som Broocman omtalar, ehuru igenmurade. Gluggar skulle således hafva förekommit såväl i rundhuset som i den åttkantiga öfverbyggnaden. Mandelgren tillägger, att »lektor Wallman berättade mig, att öfver fönsterna närmast taket fanns för några år sedan ett ornament, som han afritat och lofvade att till Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien insända», till hvilken denna teckning synes aldrig hafva kommit.

Det är sorgligt, att ett så viktigt minnesmärke blifvit så grundligt förstördt.

VESTERGÖTLAND.

Skörstorps kyrka (fig. 13 och 14) ligger en mil sydost från Falköping. Denna kyrka består af ett rundhus, litet mera än 10

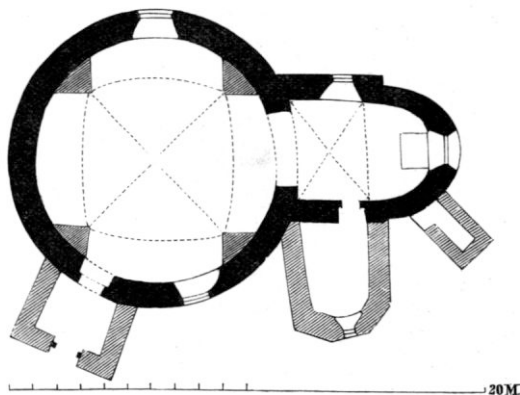

Fig. 14.

m. i tvärmått, ett firsidigt kor och en apsis. Alla fönster äro i nyare tid upphuggna. Framför porten till rundhuset, å dettas sydvestra sida, är uppbyggt ett senare vapenhus; en temligen oregelbunden tillbyggnad¹ finnes å korets södra sida, en tredje utbyggnad (materialbod) sluter sig till apsis södra sida, båda äro sena.

Apsis har ett halfkupol-hvalf, koret ett enkelt korshvalf. I rundhuset hafva intill murarne uppförts trekantiga pilastrar, som uppbära dels ytterst breda sköldbågar, dels ett enkelt korshvalf. Spetsbågen herskar här och har således detta hvalf kommit till i

¹ Ursprungligen grafkor för familjen Spens, nu sakristia.

en senare tid, då förgängelsen hade träffat det ursprungliga hvalfvet, om hvars beskaffenhet vi således intet veta. Triumfbågen har blifvit upphuggen och fått spetsbågig form. Det uppgifves, att den östra delen af kyrkan skulle hafva tillkommit år 1666, men detta är uppenbarligen ett misstag hvad kor och apsis beträffar,¹ såvida icke med uppbyggande menas reparerande.² Det Spenska grafkoret uppbyggdes af friherre Axel Spens, Sophia Reuters make, † 1656 (enligt Mellin).

Man har, såsom redan blifvit nämnt, påstått att Skörstorps kyrka varit en dopkyrka. En andra gissning är att Skör skall betyda *Skur* eller skjul och i detta fall den skyddande inhägnaden kring en afgudabild.³

Fig. 15.

Dimbo kyrka (fig. 15) ligger $1\frac{3}{4}$ mil öster ut från Falköping. I Peringskölds samlingar till fortsättningen af hans *Monumenta* finnes en här återgifven teckning, som visar, att kyrkan bestått af ett rundtorn, ett fyrkantigt kor, vapenhus och sakristia. Huruvida ko-

¹ Skörstorps kyrka har senast blifvit uppmätt och afbildad af Knut Petersson. Mandelgren har afbildat denna kyrka i *Atlas*, sekt. XI pl. XVI, men teckningarna äro icke noggranna.

² Slägttaflan för ätten Spens är ej fullständig eller korrekt i *Adels ättartaflor*, hvadan det ej är möjligt att se hvem som representerade Spensarne år 1666. För friherrinnan Sophie Spens född Reuter finnes å denna slägttafla intet dödsår uppgifvet, enligt Reuterska slägttaflan afled hon år 1656. Det oakadt lemnade hon gåfvor till Skörstorps kyrka åren 1661 och 1663. De första Spensarne hade grafkor i Rid-darholmskyrkan.

³ Mellin, *Beskrifning öfver Hångsdala församling i Skaraborgs län* (1812), s. 86.

ret är det ursprungliga, är nu svårt att säga. Mig synes det troligt, att det här afbildade koret icke är det första, utan ersätter ett mindre kor, som antagligen haft apsis. Dimbo kyrka var redan år 1766 förfallen. År 1813 grundlades en gemensam kyrka för Dimbo och Ottrana församlingar.

Enligt den till Vestgötalagen fogade biskopslängden har »den gode biskop Bengt» byggt kyrkan i Dimbo.

Agnestads kyrka har försvunnit och denna socken är nu sammanslagen med Falköpings. Jag har vid Agnestad år 1868 sett den runda tomtningen af kyrkan.

Enligt den till Vestgötalagen fogade biskopslängden har »den gode biskop Bengt» byggt kyrkan vid Agnestad.

Smedby kyrka har försvunnit och denna socken är nu sammanslagen med Slöta. När Lindskog år 1814 utgaf tredje häftet af sin *Beskrifning öfver Skara stift* (s. 3) funnos ännu tydliga lemningar efter kyrkan, som varit rund.

Faleqvarna (?) kyrka. Vid Faleqvarna, nu liggande inom Slöta socken, funnos år 1814, enligt Lindskog (h. 3 s. 3), tydliga lemningar af en kyrka, som varit »cirkelrund, med 24 alnars diameter». Frågetecknet efter namnet är satt på den grund, att någon kyrka med namnet Faleqvarna icke finnes omtalad i någon urkund från medeltiden eller senare.¹

Mandelgren har i sin *Atlas* sektion XI pl. XVI p. 12 återgifvit planen af en rundkyrka med rundt kor utan annan uppgift än att den ligger nära Falköping (å planschen) eller nära Karleby (enligt texten). Denna rundkyrka kan vara Faleqvarna eller Smedby. Hvarifrån Mandelgren fått teckningen känner jag icke.

UPPLAND.

Solna kyrka (fig. 16), helgad St. Jakob och St. Martin,² invid Stockholm. Denna kyrka består af ett rundhus, ett kor, ett vapenhus å rundhusets södra sida, en rektangulär förlängning i vester, en sakristia och, längst i öster, ett grafkor, som tillhört greffliga ätten Polus. Kyrkan har undergått en betydlig reparation åren 1673 och

¹ Styffe, *Skandinavien under unionstiden* (andra uppl.) s. 139.

² Enligt uppgift i Peringskölds handskrifna *Monumenta* (K. Biblioteket).

1674. Rundkyrkan blef då ökad till höjden, i det en tegelmur uppfördes på den ursprungliga gråstensmuren. Långhuset i vester uppfördes. Det är möjligt, att koret samtidigt ändrades, ty detta har icke det ursprungliga utseendet. Det är mycket möjligt, att om koret då ändrades, det ändock icke var det ursprungliga koret, som undergick förvandling; vi hafva sett, att andra rundkyrkor redan under medeltiden fått det ursprungliga koret utbytt mot ett större. Vapenhuset är uppfördt under medeltiden. Det är i detta som målningar blifvit under senare delen af 1400-talet utförda, hvilka framställa scener från den s. k. *ars moriendi* eller konsten att dö. Vapenhuset omslöt den urgamla ingången till rundhuset. Denna murades igen, då dörr togs upp i vester i sammanhang med uppförandet af långhuset, men upptogs åter år 1842.

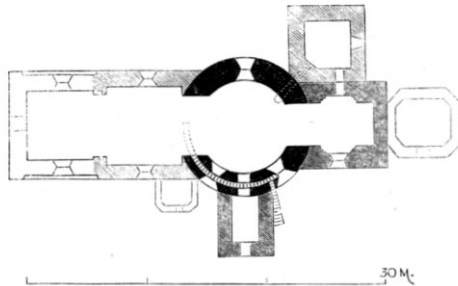

Fig. 16.

Det berättas, att mellanklockan i Solna, gjuten år 1669, skall hafva haft en inskrift, som uppgifver den ursprungligen vara gjuten år 1210. Denna klocka omgöts år 1883. De uppgifter om henne, som finnas i antiqvarisk-topografiska arkivet, uppgifter från olika tider, redogöra för tvänne inskrifter å klockan, men ingendera innehåller ifrågavarande historiska uppgift. Detta torde bero på försummelse vid inskrifternas återgifvande, ty det heter uttryckligen i T. G. Eens akademiska afhandling *De templo Solna* (1827): »Mellanklockan är, enligt inskriftens vittnesbörd, gjuten första gången år 1210.» Een var broder till dåvarande kyrkoherden i Solna (C. J. Een) och bör således haft tillfälle att taga reda på förhållandena. Hans afhandling vittnar för öfrigt om synnerlig noggrannhet.

Solna kyrka har i hög grad ådragit sig antiqvariers uppmärksamhet och de hafva enats om att hänföra hennes uppförande

till kristendomens första tid i Sverige. Man har dock äfven påstått att namnet *Solna* skulle härleda sig från ordet *sol* samt antyda, att kyrkan varit ett åt solguden helgadt tempel, hvilket först i en senare tid blifvit kyrka.¹

Bromma kyrka (fig. 17), $\frac{3}{4}$ mil bortom Solna. Denna kyrka består af en rundkyrka, hvars plan dock icke är en fullständig cirkel, en tillbyggnad finnes i vester och en i öster. Efter äldre källor uppgifver *Uplands fornminnesförenings tidskrift* h. 2 s. 12, att kyrkan undergått en betydande reparation under Johan Vultejii kyrkoherdetid, d. v. s. under åren 1679—1700. Vultejus stod i ett nära förhållande till Magnus Gabriel de la Gardie, hvilken förstörde Solna kyrka. Denna reparation, som försiggick år 1681, lär dock icke hafva sträckt sig till mera än torn och tak.

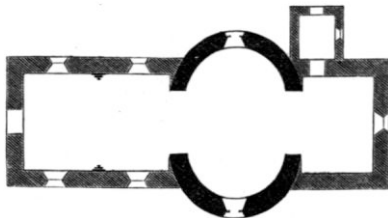

Fig. 17.

Af stor vigt är Peringskölds uppgift om denna kyrka: hon var i förstone byggd som en rundel, sedan är en rundel tillbyggd, så att hon består af två sammanfögade runddelar; sedan har kyrkan blifvit tillökt på vestra gafveln liksom Solna. Uppgiften om de två rundlarne är af stort intresse. Antagandet att de tillkommit på olika tider måste vi anse vara gripnen ur luften, denna kyrka har, liksom andra rundkyrkor, bestått af ett rundt hus och ett rundt kor. Huru rundhuset varit ordnadt, veta vi lika litet för Bromma som för Solna; de nuvarande kupolhvalfven äro senare.

¹ Solna kyrka omtalas flerstädes i den äldre antiqvariska litteraturen. I kyrkans arkiv förvaras en af J. Lundström på kungl. befallning upprättad beskrifning af kyrkan. Utom Eens ofvan anförda beskrifning finnes en af kyrkoherden i Solna V. Björnström utarbetad beskrifning intagen i fjerde bandet af tidskriften *Förr och Nu*.

Den östra tillbyggnaden är från år 1727. Den är, enligt kyrkans inventarium af år 1829, uppförd ofvanpå den Stjerneronska grafven.

Peringsköld säger, att den ursprungligen af gråsten uppförda kyrkan varit ett defensionsverk, dit allmogen begifvit sig i ofredstider.

Munsö kyrka (fig. 18) ligger 4 mil från Stockholm å en ö, som är sammanvuxen vid norra ändan af Ekerön och således invid den stora färdvägen inåt Mälaren. Denna kyrka består af en rundkyrka samt tillbyggnader i vester och öster. Jag har ännu icke haft tillfälle att besöka denna kyrka och detaljerade beskrifningar

Fig. 18.

af henne har jag ingenstädes funnit. Den gamla kyrkan förbättrades under åren 1651—1660, tillbyggnaderna å ömse sidor af rundhuset tillkommo i början af 1700-talet. Till koret ansluter sig ett under 1700-talet uppfördt grafkor för den friherrliga ätten Gierta.

Om Munsö kyrka har blifvit sagdt, att rundhuset varit ett tyghus, tillhörigt Björkö hufvudstad, hvilket i den första kristna tiden förvandlades till ett kloster. Peringsköld har ansett Munsö kyrka vara Sveriges äldsta. Hon skulle nämligen vara identisk med den kyrka, som, enligt *Vita S. Anscharii*, den å Björkö omvände Herger lät uppföra. Hans kyrka måste emellertid hafva funnits på sjelfva

Björkö. Munsö och Solna kyrkor hafva täflat om hedern att vara Sveriges tidigaste kyrkor.

Jag har i det föregående uppräknat alla svenska rundkyrkor, om hvilka jag erhållit kännedom. De äro väl ej många, men ej heller äro de så få, att vi hafva rättighet att anse rundkyrkekonstruktionen vara endast undantagsfall, helst rundkyrkorna förekomma på så skilda ställen som Bornholm, södra Kalmar län, midten af Östergötland, midten af Vestergötland samt Mälarens mynningsområde. Något direkt sammanhang mellan dessa skilda orter i fråga om kyrkobyggnad kan icke tänkas. Alltså måste grunden till denna kyrkoform hafva varit af mera allmän art.

Det är tillbörligt, att jag nu lemnar en öfversigt af dessa kyrkor, försåvidt den kan vinnas af nu återstående exemplar; flera hafva ju kunnat finnas, men blifvit ersatta af andra byggnader.

Karaktäristiskt är då i främsta rummet, att den för menigheten afsedda delen är cirkelformig. Vidare torde vi få anse som karaktäristiskt, att detta rundhus är deladt i våningar, två eller tre. I de bornholmska rundkyrkorna, hvilka äro de bäst bevarade, är denna indelning i våningar bibehållen. Öfver en rund yta slår man naturligtvis ett kupolhvalf — liksom man öfver apsis alltid slog ett halft kupolhvalf —, men som kupolens höjd står i ett visst förhållande till den täckta ytans vidd, kunde man i rundkyrkorna, som voro afsedda för åtminstone två våningar, icke tillåta sig ett sådant slöseri med utrymmet, som kupolhvalfvet skulle medfört: det runda huset skulle derigenom drifvits oskäligt i höjden. Konstruktionen med en midtpelare, solid eller genombruten och med ett inre, som utgör ett rum för sig, blef derigenom en nödvändighet. Dermed följde, likaledes med nödvändighet, det kretsformiga tunnvalfvet.

Inom Sverige är den forna tillvaran af två våningar bevisad för Voxtorps, Hagby och Vårdsbergs kyrkor, i den sistnämnda är den förra tillvaran af en genombruten centralpelare konstaterad. Om midtpelarne i de två kyrkorna nära Kalmar veta vi intet. Om spår af en öfre våning finnas i Skärstorps kyrka känner jag icke. De tre uppländska rundkyrkorna hafva under 1600- och 1700-talet

blifvit så grundligt ändrade, att vi ej af dem kunna få några upplysningar i detta hänseende. Af skäl, som jag strax skall anföra, måste vi dock äfven i dem anse en öfre våning vara en nödvändighet.

Det ursprungliga koret har varit af två slag — antingen ett kvadratisk kor med en apsis eller ett kor utan apsis med rätlinig begränsning. Inom det förra fallet uppenbara sig två varianter: än är skillnaden mellan kor och apsis synlig både in- och utvändigt, än är skillnaden väl synlig utvändigt, men i det inre bilda korets och apsis' murar en obruten linie. Detta kan hafva bidragit till det mycket intressanta förhållandet, att rundkyrkor finnas, i hvilka kor och apsis sammansmält till ett helt, hvilket fått en bågformig begränsning, närmande sig till en cirkel eller en ellips. Menighetshusets runda och apsis' halfrunda form torde få anses vara de faktorer, som framkallat denna egendomliga omgestaltning af koret.

Som alla rundkyrkor, hvilka här blifvit omtalade, tydligen bilda en starkt sammansluten grupp, äro vi berättigade att antaga, att de alla från början haft kor med apsis, vare sig dessa varit sins emellan skilda eller de fått smälta samman. Uppgiften om det ursprungliga runda koret i Bromma kyrka är i detta afseende af synnerligt intresse. När apsis fattas, torde vi vara berättigade att antaga en senare ombyggnad af koret, bevis härför kunna för öfrigt uppvisas i hvar särskildt fall; jag anser nämligen, att döma från den ofvan reproducerade teckningen af Dimbo kyrka, att äfven i detta fall koret blifvit förstöradt.

I alla nu bevarade rundkyrkor hafva fönstren blifvit förstörade genom upphuggningar. Om portarne finnes i det mig tillgängliga materialet ytterst obetydliga upplysningar. De ursprungliga dörrar, som blifvit bevarade, äro små, hvilket är, som af det följande skall visas, det enda riktiga. De bornholmska rundkyrkorna hafva eller hafva haft i rundhuset två dörrar, en i söder, en i norr. De svenska hafva aldrig mer än en i söder, såvidt ej i nyare tid en i vester blifvit upptagen, men det är möjligt, att man skall under den tjocka rappingen kunna finna dörr äfven på norra sidan.

Med undantag af Österlarsker på Bornholm och, efter gamla uppgifter, Vårdsbergs kyrka, äro rundkyrkorna fullkomligt osirade. Helt visst hafva de svenska rundkyrkorna, måhända med undantag af de uppländska, som ligga inom det rena grästensområdet, haft

en sockel, men denna är nu dold i jorden. Ingen enda nu bevarad rundkyrka har under taklisten någon dekoration. Den passar ej heller med rundkyrkornas hela karaktär. I de fall, då murens öfversta del var bruten i tinnar, var en sådan dekoration omöjlig, likaledes i de fall, då innanför muren fanns en väktaregång och då antagligen dennas inre gränsmur uppbar taket.

Ett koniskt tak har helt visst varit den ursprungliga betäckningen af rundkyrkorna. Ett sådant hafva ännu de bornholmska samt Hagby kyrka. Alla de öfriga svenska rundkyrkorna hafva förfalskade tak.

Af hvad jag har framställt framgår, hvilken gränslös förödelse öfvergått de svenska rundkyrkorna. Det mesta af denna förödelse tillhör förgångna tider, då knappast någon fanns, som hade en aning om hvad kyrklig byggnadskonst egentligen var, tider, då man ansåg sig oförhindrad att restaurera i öfverensstämmelse med den för tillfället rådande smaken. Allmänt omtalas också i de gamla anteckningarna de förändringar, som gjordes, såsom förbättringar. Nu måste man på det djupaste beklaga dessa förändringar.

I närvarande tid föreligger en fråga om förbättring af Voxtorps kyrka. Ett förslag har blifvit för k. Öfverintendentsembetet framlagdt af en arkitekt, som aldrig sett Voxtorps kyrka och, antager jag, aldrig åt de nordiska rundkyrkorna egnat sitt studium. I detta förslag förekommer afstyrkande af församlingens önskan att upptaga en dörr i vester, hvilket är godt, ty denna förändring af kyrkans ursprungliga karaktär är fullkomligt omotiverad. Förslaget upptager anbringandet af ett kupolhvalf öfver kyrkan samt anbringandet af en rundbågslist under takkan-ten. Jag vet händelsevis, att arkitekten, vid förslagets uppgörande, icke hade den ringaste aning derom, att kyrkan haft en öfvervåning med ljusöppningar. Att återställa rundhuset till den ursprungliga stilen, med midtpelare och jämförelsevis lågt kretsformigt tunn-
hvalf, strider måhända alltför mycket mot det praktiska behovet af en nutidens församling, som behöfver ljus för att kunna läsa i psalmböckerna. Men nog måtte den öfre våningens fönster åter kunna öppnas, för att vittna om den forntida anordningen eller åtminstone för att bereda ljuset tillträde till rundkyrkans blifvande vind. Att anbringa den föreslagna rundbågslisten är att bryta med något, som är för våra rundkyrkor karaktäristiskt, och ett sådant brott är fullkomligt obefogadt, ty det föreskrifves icke af något

genom den nuvarande gudstjensten framkalladt behof. Jag hyser nämligen den åsigten, att när man skall restaurera en gammal kyrka, skall man af denna bevara så mycket, som kan bevaras, och icke till henne göra några tillägg, som framkallas af *nutidens* smak. Drar man ut konsekvensen af de ansatser, som förekomma i det nu föreliggande förslaget, så få dessa gestalt i följande fordran: rif bort allt det gamla och bygg nytt i den nuvarande stilens moderna eller arkaiserande stil. Hvert följande århundrade torde hafva skiljaktig smak, låt då våra kyrkor hvert sekel byggas om för att motsvara tidens fordringar. Det är sannolikt, att församlingarnes penningtillgångar lägga hinder i vägen för ett sådant tillvägagående. Det är visst, att framtiden, som vida bättre än vi, kunnat sätta sig in i utvecklingen af de arkitektoniska förhållandena och som, på grund deraf, skall vida mer än hvad nu i allmänhet är fallet, hålla på det gamla, kommer att fördöma ett sådant tillvägagående, hvilket dock är den enda konsekvensen af en del nu mäktiga tendenser. *Dixi et salvavi animam meam.*

Till redogörelsen för de svenska rundkyrkorna har jag i allmänhet fogat uppgift om de förklaringsförsök, som de framkallat.

Som rundkyrkan är sällsyntare än långkyrkan, har hon naturligtvis framkallat sådana försök. Ända sedan det karolinska tidehvarfvets antiqvariska forskning har det varit en trosartikel, att rundkyrkan är den äldsta formen för kyrkan i Sverige. Dijkman säger detta i sina *Antiquitates ecclesiasticæ*, hvilka trycktes år 1703. Man har ännu i innevarande århundrade funnit detta förklarligt, »alldenstund våra domaresäten — hvilka icke äro några domaresäten — äro runda och alldenstund en missionär, som predikade, samlade så mycket folk omkring sig som möjligt och de flesta fick han, om de samlade sig omkring honom i en rundel». Med sådant skäl kunna vi nu icke nöja oss. För oss ligger det närmare att hänvisa till den fornkristna rundbyggnaden, men den var dock icke inom vesterlandet den rådande formen, och rundbyggnaden kan icke sägas vara den tidigaste formen för den kristna *kyrkan*.

Frågan om rundkyrkornas ålder i vårt land måste vi upptaga åtminstone till en början, utan hänsyn till utländska förhållanden.

För de bornholmska rundkyrkorna finnas inga andra *historiska* tidsbestämmelser än de två förut omtalade mynten, men de synas mig icke vara fullt bevisande.

För de svenska rundkyrkorna saknas *historisk* tidsbestämmelse för alla utom för de vestgötska. För dem finnas dessvärre två, men svårigheten af denna dubbelhet torde kunna lösas. Man har, utan skynt till bevis, sagt, att Solna kyrka är byggd af S:t Ansgar, att rundkyrkorna i trakten af Kalmar äro byggda af S:t Sigfrid, hvilken en senare tradition låter från Kalmar komma till Varend. Denna tradition saknar emellertid all hemul. Med någon hemul har man emellertid hänfört en rundkyrka i Vestergötland till S:t Sigfrid, således till början af 1000-talet. Det heter nämligen i den till den gamla Vestgötalagen fogade biskopslängden om Sigfrid, hvilken sättes först bland Vestergötlands biskopar, att han »märkte här tre kyrkostäder (= kyrkplatser) och vigde tre kyrkogårdar, en är i Friggærone (eller Friggæroue, detta förvända ord tolkas som Friggeråker i Gudhems härad), en i Gyrem (Gerum), den tredje i Agnistadh». En rundkyrka i Agnestad är förut omtalad. Hålla vi oss noga till orden, är här ej mera sagdt, än att S:t Sigfrid *utsåg* platser för tre kyrkor, att å dem genast byggdes är dermed ej sagdt, ehuru väl det kan vara menadt. Vigtigare är att sjelfva denna handskrift är felaktig, vittnande om slarf eller okunnighet hos skrifvaren — det första namnet är exempel derpå —, ännu mer, hvilket jag haft tillfälle att vid föregående tillfällen påpeka, att de i början af denna längd förekommande uppgifterna äro behäftade med ganska grofva fel, vittnande om okunnighet och en konstgjord tradition. Jag lemnar S:t Sigfrid å sidan; som den andra af Vestergötlands biskopar omtalas Unne erkebiskop, vigd i England och stenad. Detta är erkebiskop Unne af Hamburg-Bremen, som dog en naturlig död på Björkö, och aldrig var, aldrig kunde vara biskop i Vestergötland. Om den sjetta biskopen Adelvard d. y. säges, att han ligger begravnen i Skara domkyrka. Han dog likvisst i Bremen, dit återkallad därför att han hade trängt sig in i styrelsen öfver Skarastiftet — ingen anledning finnes sålunda för ett antagande, att hans lik skulle hafva blifvit fördt till Skara.

Den sista afdelningen af biskopslängden, hvilken redogör för förhållanden, hvilka lågo skrifvarens tid närmare, synes värd full tillit. I denna del säges om den gode biskop Bengt, att han lät göra kyrkorna i Götalum, Agnistadh, Dimum och Wighni. Götala

kyrka är försvunnen. Vings kyrka, nära Axevall och Skara, är i nyare tid ombyggd, men Agnestads och Dimbornes (Dimbo) kyrkor voro rundkyrkor. Denna uppgift är af högsta vikt. Denne Bengts biskopstid kan icke med noggrannhet bestämmas, men han efterträdde Ödgrim, som var biskop år 1145 och efterträddes af Järpulf, som var biskop år 1191. Alltså faller biskop Bengts tid inom den senare hälften af 1100-talet och till denna tid skola således också rundkyrkorna i Agnestad och Dimbo höra. Härmed är ett datum vunnet, det enda, som för närvarande kan vinnas, och det finnes ingen enda omständighet, som hindrar att hänföra de öfriga svenska rundkyrkorna till samma tid. De äro hvarandra för lika, för att deras tillkomst skulle kunna spridas ut öfver en längre period. Mig synes sannolikast, att de bornholmska kyrkorna höra till samma tid.

Det finnes en motsvarighet till denna framflyttning i tiden af rundkyrkorna. Af gammalt har man ansett gamla Uppsala kyrka hafva varit det gamla afgudatemplet och man har likaledes hänfört de kyrkor i Sigtuna, som nu äro ruiner, till en uråldrig tid. Jag har vid föregående tillfällen framhållit, att äfven dessa kyrkor måste hänföras till den senare delen af 1100-talet.

På det gamla talet, att en del rundkyrkor funnits redan under heden tid och då varit antingen fästen eller tempel, vill jag ej söka spilla några ord. Murbruket mellan rundkyrkornas stenar talar på ett afgörande sätt mot detta påstående. Ej heller behöfver jag ingå på uttalandena af Brunius och G. Brusewitz, att Vårdsbergs och Skörstorps kyrkor varit dopkyrkor, ty baptisteriet var aldrig isolerad, utan låg invid en annan kyrka, hvars främste prest hade rättighet att döpa.

Huru skola vi då förklara rundkyrkans form?

Påståendet, att rundkyrkorna varit vårdtorn eller, bättre uttryckt, försvarsverk, innehåller nog sanningen, men vi måste aflägsna tanken på den hedna tiden: rundkyrkorna tillhöra den kristna tiden, icke ens dennas början, utan den senare hälften af 1100-talet, de voro på en gång kyrkor och försvarsverk.

Rundkyrkornas fördelning på skilda orter är ganska egendomlig, men om vi hålla oss till de svenska rundkyrkorna, märka vi snart hos de olika grupperna ett gemensamt drag. Voxtorps och Hagby kyrkor ligga nära Kalmar och kusten, Vårdsbergs kyrka ligger nära Linköping, de fyra vestgötska kyrkorna ligga nära

Falköping. Solna och Bromma ligga visserligen nära Stockholm, men då det är fråga om 1100-talets senare del, hafva vi icke rätt att tala om Stockholm, som först senare anlades; de ligga i närheten af Mälarens mynning i Östersjön, hvilken ort helt visst tidigt var af betydighet, något som vi ock finna af de anseliga silfverskatter, som hittats i det nuvarande Stockholm och strax utanför stadens nuvarande rämärken. Munsö kyrka ligger ock vid en samfärdsled. De ligga således allesammans i orter af stor forntida samfärdsel — Falköping hade i detta afseende fordom en mycket stor betydelse. Men i början af medeltiden voro orter af större betydelse för samfärdseln mera än andra utsatta för anfall, mot hvilka man behöfde skydda sig. Peringskölds anmärkning, att Bromma kyrka var ett gammalt defensionsverk, dit allmänheten begaf sig i ofredstider, är fullkomligt riktigt, om vi blott göra ett litet tillägg: det var på en gång en kyrka och ett försvarsverk, dit allmoget drog sig i tider af ofred.

Kyrka och fäste på en gång — det låter för oss mäktigt besynnerligt. Men det är likafullt riktigt. Förhållandena under medeltidens början voro oroliga, det var nödvändigt att se sig om efter skydd. Den föregående tiden var ej mindre orolig, under denna hade man ock sörjt för skydd. Den tiden anlade man på klipphöjder, oftast bakom den egentliga bygden, ringformiga stenmurar, hvilkas försvarskraft antagligen var ökad genom å stenarne uppstaplade träd, till hvilka man, när fienden kom, kunde draga sig tillbaka med det dyrbaraste af den egendom, som kunde flyttas. När kristendomen hade slagit rot i landet och man hade, efter utländskt mönster, börjat uppföra kyrkor af sten, då var kyrkan det säkraste af alla husen i bygden, då kunde man flykta in i henne under nödens stund. Murarne voro tjocka och fasta, de kunde ej skadas af eld. Fönstren voro små och sutto för högt upp för att bereda de anfallande tillträde. För att försvåra ett sådant, gjorde man gerna i den äldre tiden porten liten och dörren massiv.

Som oroligheter och behof af värn icke tillhörde endast möjligheternas område, utan allt för ofta voro bittra verkligheter, blef man angelägen att öka kyrkornas försvarskraft och detta skedde lämpligast genom att bereda gömställen, som voro svårare tillgängliga än sjelfva kyrkan, hvilken endast genom en dörr var skild från den yttre världen. Låt fienden bryta sig väg in i kyrkan: men var han kommen så långt, fann han sig stående inför en annan

dörr, innanför hvilken en trappa, smal, så att den beredde plats endast för en man i sänder, brant, så att man var utsatt för anfall uppifrån utan att sjelf kunna göra mycket, med höga trappsteg, som ökade uppstigandets besvär och risker, ledde uppåt. En besättning ofvanför en sådan trappa hade det bra mycket bättre än en fiende, som skulle tränga uppför den. Rummet ofvanför kyrkan blef det egentliga försvarsverket.

Detta öfre rum kunde ordnas på olika sätt. Man byggde t. ex. ett torn i vester. Det hände, att man icke nöjde sig dermed utan byggde ett torn österut, öfver koret eller öfver den östligaste delen af långhuset; så gjorde man t. ex. Hosmo kyrka, nära Kalmar och de två rundkyrkorna, Källstads kyrka i Östergötland, mellan Täkern och Vettern, Norrsunda kyrka, icke så långt från Sigtuna. Ja, för att vara ännu säkrare byggde man torn både i vester och österut, man trädde från kyrkan in i det vestra tornet, man hade att gå uppför dess trappor, man kunde genom vinden öfver långhuset draga sig in i det östra tornet. Hvar ny dörr, hvar ny trappa, som sattes i fiendens väg beredde honom ökade svårigheter.

Man har flerstädes sagt, att rundkyrkorna äro vårdtorn och detta är rätt, så vida man låter dem vara kyrka på samma gång. De äro i regeln dragna väl mycket i höjden i förhållande till grundplanens vidd och gifva derföre intrycket af ett torn. Ur konstruktiv synpunkt kan man säga, att rundhuset är långhuset och tornet sammansmälta till ett. Den öfre våningen var fäste, under det den undre var kyrka. Den öfre våningen hade sina små gluggar, genom hvilka man kunde observera fienden och skjuta på honom, ibland var den yttre muren försedd med tinnar, ibland fanns i den öfversta våningen en rundt omkring löpande väktaregång, lika väl ordnad som i ett verldsligt fäste.

Att kyrkorna gjort tjänst som försvarsverk är icke en gissning. Det framgår icke allenast af de anordningar, som icke kunna under annan förutsättning förklaras, utan ock af bestämda historiska uppgifter om de många krig, som fordom hemsökt våra bygder. Under de många strider, som rasade kring Kalmar, gjorde Kläckebergs kyrka ofta tjänst som fäste. Vid ett kyrkomöte, som hölls i Helsingborg år 1345 klagas deröfver, att kyrkorna och kyrkornas torn gjordes af lekmännen till fästen och försvarsverk, kyrkornas andliga ändamål till förfång. Det är ej nödigt att här anföra flere exempel.

För en kyrka, som var afsedd att vara ett försvarsverk, var utan fråga den runda formen särdeles fördelaktig: den runda byggnaden hade inga hörn, bakom hvilka den belägrande fienden kunde söka skydd mot pilskurarne eller stenregnet. Runda torn uppfördes ofta i medeltidens fästningar. I Skåne hade flere kyrkor runda torn.

Om den runda formen lämpade sig synnerligen väl ur försvarrets synpunkt, så utestänger detta likväl icke möjligheten, att man vid uppförandet af rundkyrkan hade något medvetande deraf, att den runda formen tidigare blifvit använd inom den kristna verlden. Hvad betydde det, att den oftast blifvit använd i dop- och begravningskapell? — den var använd för kyrkligt bruk.

Under sådant förhållande måste vi framställa en fråga, huruvida vi kunna uppsåra den väg eller de vägar, längs hvilka bekantskapen med den runda kyrkformen kommit till Sverige. I Norge saknas rundkyrkorna. I Danmark finnas utom på Bornholm spår af en rundkyrka vid Himlingöie på Seland, S:t Mikael's kyrka i Slesvig har ock varit en rundkyrka. Storheddinge kyrka har bestått af en åttkant med fyrkantigt torn. I England äro rundkyrkorna ytterst sällsynta.

I söder om Östersjön och Nordsjön finna vi dem oftare. På nordtyska slätten, der tegel användes som byggnadsmaterial, finnas runda och mångkantiga kyrkor, men de tillhöra alla gotikens tid och äro således yngre än de med hvarandra sammanhörande bornholm-svenska rundkyrkorna. Kapell af rund eller mångkantig grundform finnas i Westfalen, Rhenlandet, Sachsen, Thüringen, Hessen, Franken, Baiern, Schwaben, Schweiz, Salzburg, Tyrolen, Österrike, Böhmen. I Böhmen finnas rundkyrkor, som icke äro kapell, utan sockenkyrkor. Men någon direkt förbindelse mellan Böhmen och Sverige har svårigen kunnat förekomma under 1100-talet.